

130 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

με αφορμή την ελληνική έκδοση του πρώτου τόμου των *Έργων του*
(Πανοπτικόν 2006, μτφ. Ζήσης Σαρίκας)

α. μικρό χρονικό*

Εικοσιενός ετών το 1835 και έτοιμος για όλα, ο Μιχαήλ Αλεξάντροβιτς Μπακούνιν παραιτείται από το στρατό για να σπουδάσει φιλοσοφία στη Μόσχα, μεταφράζει τις διαλέξεις του Φίχτε για την *Αποστολή του Λογίου* και γράφει την εισαγωγή στις *Διαλέξεις του Χέγκελ*. Εννιά χρόνια μετά, αφού έχει ζήσει στο Βερολίνο, στη Δρέσδη, τη Βέρνη, τη Ζυρίχη, τις Βρυξέλλες και τελικά στο Παρίσι, ανακαλείται από τη ρωσική κυβέρνηση στην πατρίδα, που του αφαιρεί τα αριστοκρατικά προνόμια και τον καταδικάζει ερήμην σε καταναγκαστικά έργα στη Σιβηρία. Τρία χρόνια αργότερα απελαύνεται από τη Γαλλία για αντιρωσική προπαγάνδα και ο Ρώσος πρέσβης κυκλοφορεί την πλαστή φήμη ότι η Μπακούνιν είναι πράκτορας. Επιστρέφει στο Παρίσι από τις Βρυξέλλες μετά την επανάσταση του Φεβρουαρίου. Τον Μάρτιο του 1848 ξανασυναντά τον Μαρξ και φυτεύεται ο σπόρος της μετέπειτα ιστορικής τους διένεξης: η αποκήρυξη από τον Μαρξ του φίλου του Μπακούνιν, επαναστάτη Heirwegh, ο οποίος είχε κάνει μια αποτυχημένη επιχείρηση να πυροδοτήσει εξέγερση γερμανών εξόριστων στη Βάδη. Λίγους μήνες μετά, ο Μπακούνιν παίρνει μέρος στο Σλαβικό Κονγκρέσο και την εξέγερση της Πράγας. Ο Μαρξ, ακολουθώντας την προβοκάτσια του ρωσικού κράτους, διαδίδει ότι ο Μπακούνιν είναι πράκτορας και ευθύνεται για τη σύλληψη πολλών επαναστατών. Ο Μπακούνιν απελαύνεται από την Πρωσία και τη Σαξονία, γράφει την *Έκκληση στους Σλάβους*, φτάνει ινκόγκνιτο στη Λειψία και προετοιμάζει την επανάσταση στη Βοημία. Τελικά εξέρχεται ηρωικός ηγέτης από τη λαϊκή εξέγερση στη Δρέσδη, συλλαμβάνεται, φυλακίζεται στο φρούριο του Königstein, καταδικάζεται σε θάνατο. Σε έξι μήνες η ποινή μετατρέπεται σε ισόβια, ο ίδιος μεταφέρεται στην Αυστρία, φυλακίζεται στην Πράγα, κατόπιν στο Olmütz, όπου ξανά καταδικάζεται σε θάνατο δι' απαγχονισμού. Η ποινή αίρεται και πάλι, Ο Μπακούνιν όμως κρατείται αλυσοδεμένος, κατόπιν παραδίδεται στους Ρώσους και φυλακίζεται στα κάτεργα του φρουρίου Πέτρου και Παύλου.

Εδώ μια μικρή παύση. Βρισκόμαστε στο 1851. Μετά από δύο μήνες στην απομόνωση, η πόρτα του κελιού του ανοίγει και ο Μπακούνιν δέχεται την προσωπική επίσκεψη του κόμητα Ορλώφ, ο οποίος του μεταφέρει τα λόγια του τσάρου "να απολογηθεί για τα κρίματα και τις αμαρτίες του. Να [τ]ου γράψει όπως ο πνευματικός γιος στον πνευματικό του πατέρα."* Ο Μπακούνιν θα γράψει τότε την περίφημη *Απολογία* του, που τόσο εκμεταλλεύθηκαν αργότερα πολιτικοί αντίπαλοί του, φιλελεύθεροι και μαρξιστές, με τη δικαιολογία ότι μια απολογία δεν χωρά στον κώδικα του επαναστάτη. Ποιος είναι άραγε αυτός ο κώδικας; Είναι ενδιαφέρον ότι, πέρα από το ότι η *Απολογία* δεν αναφέρει -εννοείται- κανένα στοιχείο για πρόσωπα και πράγματα που θα ενδιέφερε τις Αρχές, αποτελεί ένα μνημείο ρομαντικής προσωπικής σύγκρουσης, μιας μετάνοιας για τα λάθη του αναμειγμένης με την ισχυρότερη πίστη στην επαναστατική υπόθεση. Κυρίως όμως χαρακτηρίζεται από μια παντελή έλλειψη προσωπικής εμπάθειας απέναντι στον εχθρό, ή εξατομικευμένου ταξικού μίσους, αυτού που οι εργατιστές σχεδόν δίδασκαν τους οπαδούς τους να καλλιεργούν. Μιλά στον τσάρο ευθέως και ειλικρινά, γνωρίζοντας ότι τους χωρίζουν τα πάντα, αλλά όχι η γλώσσα της ιεραρχίας και της συμβατικής απόστασης των αξιωμάτων. Τον Μπακούνιν

τον απασχολούσε το μυστήριο της ιστορίας, το δράμα της μοίρας και οι προσκλήσεις της. Τρία χρόνια μετά θα χάσει τα δόντια του από σκορβούτο στις φυλακές του Schlüsselburg. Ο τσάρος Αλέξανδρος Β', που δεν είδε καμία μετάνοια στην απολογία του Μπακούνιν και γι' αυτό δεν τον αμνήστευσε, τελικά τον αποφυλακίζει το 1857 και τον στέλνει εξορία στη Σιβηρία.

Στο σημείο αυτό ξεκινά η δεύτερη ζωή του Μπακούνιν. Παντρεύεται, αποδρά από τη Σιβηρία, μπαρκάρει σ' ένα αμερικανικό εμπορικό πλοίο για την Ιαπωνία, από τη Γιοκοχάμα περνά στο Σαν Φρανσίσκο, μετά στη Νέα Υόρκη. Το 1861 φτάνει στο Λονδίνο. Εκεί και κατόπιν στη Σουηδία και την Ιταλία αρχίζει να γράφει κάποια από τα πιο γνωστά του έργα (που θα εκδοθούν με τον τίτλο *Φεντεραλισμός, σοσιαλισμός και αντι-θεολογισμός* 1867), εκδίδει την εφημερίδα *Ελευθερία και Δικαιοσύνη* (1864), ιδρύει τη μυστική Διεθνή Αδελφότητα (Συμμαχία Επαναστατών Σοσιαλιστών 1866) και το 1868 τη Διεθνή Συμμαχία της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας, το 1868 γίνεται μέλος της Διεθνούς Ένωσης των Εργατών στη Γενεύη. Το 1869 διαλύει τη μυστική αδελφότητα, ξεκινά τη συνεργασία του με τον Σεργκέι Νετσάγεφ και μεταφράζει το πρώτο κεφάλαιο του *Κεφαλαίου* του Μαρξ στο Λοκάρνο. Το Σεπτέμβριο του 1869 παίρνει μέρος στο Κονγκρέσσο της Διεθνούς στη Βασιλεία, ενώ το 1870 ο Μαρξ, φοβούμενος ολοένα και περισσότερο την επιρροή του Μπακούνιν, στέλνει απόρρητες επιστολές σε γερμανούς φίλους του που φέρουν τον Μπακούνιν ως πράκτορα του πανσλαβιστικού κόμματος από το οποίο υποτίθεται ότι λαμβάνει μισθό 25.000 φράγκα το χρόνο. Το 1870 Μπακούνιν και Νετσάγεφ διακόπτουν τη σχέση τους. Ο Μπακούνιν απελαύνεται από το Τμήμα της Διεθνούς στη Γενεύη. Κινηγημένος για συμμετοχή στις εξεγέρσεις στη νότια Γαλλία, πηγαίνει από τη Μασαλία στο Λοκάρνο και ξεκινά την *Κνουτογερμανική Αυτοκρατορία* (που περιλαμβάνει κομμάτια που θα εκδοθούν αργότερα ως *Θεός και Κράτος*). Το 1871 τελειώνει και την αποτίμηση της Παρισινής Κομμούνας (που εκδίδεται ως *Η Παρισινή Κομμούνα και η ιδέα του Κράτους*). Το 1872 διαγράφεται από τη Διεθνή στο Κονγκρέσσο της Χάγης, το 1873 εκδίδει το *Κρατισμός και Αναρχία*, παραιτείται από την ομοσπονδία της Γιούρα, μετακομίζει στην Ιταλία κοντά στον Κάρλο Καφιέρο, ένα χρόνο μετά αναγκάζεται να καταφύγει στην Ελβετία, κοντά στη λίμνη Λουγκάνο. Άρρωστος μπαίνει στο νοσοκομείο στη Βέρνη το 1875 και πεθαίνει το 1876, την πρώτη Ιουλίου.

β. Προκαταλήψεις αληθείς και ψευδείς σχετικά με την αντίθεση Μαρξ και Μπακούνιν

Δύο καταδίκες σε θάνατο, οκτώ χρόνια φυλακή, από τα οποία έξι στα σκοτεινότερα μπουντρούμια της τσαρικής Ρωσίας, τρία χρόνια σιβηρική εξορία, ασθένειες και κακουχίες όχι μόνο δεν πτόησαν τον έκπτωτο αριστοκράτη, αλλά τον ώθησαν να κάνει το γύρο του κόσμου και να εμπνεύσει όσο κανείς τις ριζοσπαστικές ομάδες της Ευρώπης. Ο Μαρξ ποτέ δεν έφτασε την προσωπική ακτινοβολία του ρομαντικού επαναστάτη, για τον οποίο ο συνθέτης Richard Wagner είπε ότι "όλα ήταν κολοσσιαία επάνω του" και ο σοσιαλιστής Alexander Herzen ότι "δεν γεννήθηκε κάτω από άστρο κανονικό, γεννήθηκε κάτω από κομήτη" .

Σίγουρα, όπως επισημαίνει και ο πρόσφατα χαμένος ιστορικός Paul Avrich, ο Μπακούνιν δεν ήταν συστηματικός στοχαστής.* Κι όπως έλεγε ο Κροπότκιν, επρόκειτο μάλλον για "ηθική προσωπικότητα" παρά για "αυθεντία της διανόησης". Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι ο Μπακούνιν υπήρξε άνθρωπος αποκλειστικά "της δράσης". Έγραφε ακούραστα και συνεχώς. Ασχολήθηκε με την ποίηση, τη φιλοσοφία, τη θεολογία, έγραψε πλήθος δημοσιογραφικά, πολιτικά, ιστορικά και φιλοσοφικά κείμενα, διέτρεξε στυλ και εποχές, πάντοτε διατηρώντας μίαν ένταση -και αντίφαση- μεταξύ ρομαντικού ιδεαλισμού και ανυπόμονης, συχνά ακραία πρακτικής, εμψυχωτικής σκέψης. Δεν άφησε όμως κανένα τελειωμένο έργο. Άνοιγε συνεχώς νέα θέματα, όταν αισθανόταν ότι είχε

καταθέσει επαρκώς τα προηγούμενα, σε μορφή αποσπασμάτων, σημειώσεων και σχεδιασμάτων. Τέτοια αποσπάσματα, σημειώσεις και σχεδιάσματα συγκροτούν τα Άπαντα του Μπακούνιν, Και απ' αυτά τα Άπαντα ο εμικρές στην Αμερική ρώσος αναρχικός Γκριγκόρι Πέτροβιτς Μαξίμοφ σταχυολόγησε τα Έργα.

Αν εξαιρέσουμε ορισμένους κύκλους αναρχικών (και πάντως όχι όλους), ο Μπακούνιν είναι γνωστός ως ο κακός δίδυμος του Μαρξ που ξεθωριάζει από το προσκήνιο της επίσημης πολιτικής ιστορίας μετά την Α' Διεθνή. Οι προκαταλήψεις που ικανοποιούν τον συνήθη (και κυρίαρχο ίσως) ορισμό της σκέψης των δύο πολιτικών στοχαστών του 19ου αιώνα είναι πάνω κάτω οι εξής τέσσερις:

Εκεί που ο Μαρξ δήθεν μιλούσε για Κόμμα, ο Μπακούνιν δήθεν μιλούσε για συνωμοτικές ομάδες συγγένειας. Ας θυμηθούμε όμως την αντίθεση εντός του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος μεταξύ ρεφορμιστών Γερμανών και ριζοσπαστών γιακωβίνων Ρώσων όπου και ο Μαρξ πέφτει θύμα αυτής της υπεραπλούστευσης, ας θυμηθούμε την κροποτκινική εκδοχή των μπακουινικών ιδεών σε ιστορικές στιγμές όπως το συνέδριο της CNT στη Σαραγόσα το 1936. Στο συνέδριο αυτό επικράτησε η "κομμουναλιστική αυτονομία" της Κατάκτησης του Ψωμιού του Κροπότκιν, η "ομοσπονδιακή σύλληψη του ελευθεριακού κομμουνισμού" που θέσπιζε την ευχέρεια ανεξάρτητης οργάνωσης, ακόμη και στις βάσεις του γυμνισμού ή της φυσιολατρίας, για κάθε κομμούνα. Είναι τόσο μακρινά όλ' αυτά από τη σκέψη του Μπακούνιν; Κάθε άλλο. Ξεπερνούν στην πράξη πλαστές αντιθέσεις μεταξύ "ομάδας συγγένειας" και "συλλογικής οργάνωσης" στο όνομα μάλιστα των οργανωτικών εμπνεύσεων του Μπακούνιν.

Εκεί που ο Μαρξ μιλούσε για συστηματική οργάνωση, ο Μπακούνιν εξήρε τον αυθορμητισμό. Τι εννοούσε τότε ο Μπακούνιν, στην Εξέγερση της Συμμαχίας, όταν έλεγε ότι "οι μάζες έχουν ανάγκη την οργάνωση και την επιστήμη, τα δύο πράγματα που συγκροτούν την εξουσία των κυβερνήσεων;" Πώς είναι δυνατόν να θεωρούσε την παιδεία "αναγκαία για το ρόλο του προπαγανδιστή και του απόστολου σε καιρό ειρήνης και ηρεμίας και το ρόλο του επαναστάτη ηγέτη σε καιρούς αγώνα";... Και επιπλέον, πώς συμβιβάζεται ο αυθορμητισμός της δράσης με τη συνωμοτική λογική;

Ο αυθορμητισμός του Μπακούνιν πρέπει να εννοηθεί διαφορετικά, ως μία σχεδόν προφητική συμβολή στην ιστορική σύλληψη των επαναστάσεων του 20ού αιώνα. Αν μπορούμε να πούμε ότι διαμόρφωσε ένα μοντέλο επαναστατικής δράσης αυτό αφορούσε στον συνδυασμό αγροτικών εξεγέρσεων και της ανταρσίας των αστικών μαζών, στις οποίες περιλαμβάνονται όχι μόνον η εργατική τάξη αλλά και οι λούμπεν προλετάριοι, οι περπλανώμενοι πρώην αγρότες, οι διανοούμενοι, οι άνεργοι και οι κάθε είδους παραβάτες του νόμου. Οι αναφορές του ήταν οι μεγάλες εξεγέρσεις του Ραζίν και του Πουγκατσέφ τον δέκατο έβδομο και τον δέκατο όγδοο αιώνα στη Ρωσία. Είναι ενδιαφέρον ότι τόσο ο Barrington Moore, που εξέτασε τη σχέση εκσυγχρονισμού και αγροτικής εξέγερσης, όσο και μαρξιστές ιστορικοί του β' μισού του 20ού αιώνα, όπως ο Eric Hobsbawm, η George Rudé και ο E.P. Thompson, παραδέχονται ότι οι νεότερες επαναστάσεις, όπως και αυτές του παρελθόντος, ήταν συνήθως απροσχεδιαστές και αυθόρμητες, γίνονταν από αστούς κι από αγροτικά στοιχεία μαζί, και είχαν πνεύμα αναρχικό.

Πώς αλλιώς θα εξηγήσουμε τόσο τη ρωσική επανάσταση, όσο και την ισπανική, ή την κινεζική, τις τρεις δηλαδή μεγάλες επαναστάσεις του εικοστού αιώνα; Κάθε άλλο παρά είχαν οι τρεις αυτοί ιστορικοί σταθμοί τον χαρακτήρα της σταδιακής επιστημονικής ταξικής προετοιμασίας που οραματίζονταν ο Μαρξ και ο Ένγκελς για τη Γερμανία και κατόπιν για τις προηγμένες χώρες κατά σειράν τεχνολογικής ανάπτυξης. Μάλλον επιβεβαιώνουν αυτό που οι μαρξιστές απέδιδαν

στον Μπακούνιν ως πανσλαβισμό, όταν εξήρε τα ζωτικά στοιχεία στους οπισθοδρομικούς λαούς της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Το ίδιο θα μπορούσε να πει κανείς και για μια σειρά από εξεγέρσεις στον "Τρίτο Κόσμο" του εικοστού αιώνα, όπου ανειδίκευτοι εργάτες και αγρότες, ενώ ήταν σε κόμματα κομμουνιστικά, ακολούθησαν κυρίως αυθόρμητες και αντιεραρχικές ή μυστικές αντάρτικες μεθόδους όταν έπρεπε να εξεγερθούν. Για να μην μιλήσουμε για την επιρροή του Μπακούνιν στους Μαύρους Πάνθηρες ή στο φανταστικό των ριζοσπαστικών στοιχείων του γαλλικού, του ιαπωνικού και του αμερικανικού '68.

Εκεί που ο Μαρξ μιλούσε για διεθνιστική προλεταριακή κατάληψη της πολιτικής εξουσίας, ο Μπακούνιν μιλούσε για βίαιες απαλλοτριώσεις με πρωτοβουλία του Σλάβου αγρότη, ενός εθνοταξικού υποκειμένου που τελικά έφτασε να παίξει μείζονα ρόλο στην επανάσταση του 1917. Τότε όμως, θα αναρωτιόταν κανείς, πώς γεννήθηκε ο αναρχοσυνδικαλισμός του α' μισού του εικοστού αιώνα, όταν συχνά έγινε στο όνομα των μπακουνικών ιδεών; Το 1905, ο Ρώσος αναρχικός Βολίν, αρνήθηκε την προεδρία του σοβιέτ της Αγίας Πετρούπολης που οι εξεγερμένοι εργάτες τον πίεζαν να αναλάβει, επειδή δεν ήταν εργάτης ο ίδιος: Ο μπακουνικός επαναστάτης άφησε λοιπόν "τις μάζες να αποφασίσουν". (Είναι ενδιαφέρον το ότι, μετά τη σύλληψη του Νοσάρ, την προεδρία του σοβιέτ ανέλαβε τελικά ο Τρότσκι...)

Αυτό που σίγουρα τον διαφοροποιεί από τον Μαρξ στην αντίληψή του για τη μετεπαναστατική ή επαναστατική κατάληψη της εξουσίας είναι η άρνησή του να συνεργαστεί με μετριοπαθή στοιχεία. Γεμάτος ανυπομονησία, θεωρώντας ότι "ο τρίτος μήνας της κύησης είναι ήδη ο ένατος", όπως έλεγε ο Χέρτσεν, έβλεπε ότι η επανάσταση μπορούσε να γίνει σε καιρό πολέμου, να μεταμορφώσει σε επαναστατικό αγώνα κάθε κοινωνική δραστηριότητα, να διαλύσει αμέσως, χωρίς ενδιάμεσα στάδια και συμμαχίες, το στρατό, την αστυνομία και τους γραφειοκρατικούς μηχανισμούς και να εξισώσει διαμιάς όλους τους μισθούς. Αυτά τα τελευταία στοιχεία δεν είναι όμως που υιοθέτησε και ο πρώιμος αντιαστός και αντιφιλελεύθερος μέχρι το κόκκαλο Λένιν των *Θέσεων του Απριλίου*; Εκεί, απαντούν πολλοί, που ο Μαρξ μιλούσε για πολιτική, ο Μπακούνιν μιλούσε για ασυμβίβαστη αντιεξουσιαστική δράση, δράση ενάντια σε κάθε αφέντη. Σίγουρα είναι ο Μπακούνιν αυτός που είπε: "Δεν πιστεύω σε συντάγματα και νόμους". Πώς εξηγείται όμως η ιστορική φράση του Μπακούνιν: "η πιο ατελής δημοκρατία είναι χιλιάδες φορές καλύτερη από την πιο πεφωτισμένη μοναρχία"; Και πώς συνδυάζεται με το διάσημο σύνθημά του: "το πάθος για καταστροφή είναι πάθος δημιουργικό"; *Και γιατί λησμονούμε ότι "αντι-εξουσιαστικός" σήμαινε στις μέρες του κυρίως "αντι-γραφειοκρατικός;" (Εδώ μία μικρή παρέκβαση: Ως προς τις απόψεις του για την πολιτική δράση και τη συμμετοχή "στα κοινά", οι παρανοήσεις αφθονούν. Ο Μπακούνιν ποτέ δεν έδωσε απόλυτη ηθική διάσταση στην αποχή από τις εκλογές, ούτε μίλησε ποτέ υστερικά εναντίον της πολιτικής αντιπροσώπευσης στις τοπικές αρχές - θεωρούσε απλώς ότι "οι εκλογές παρατείνουν το αστικό παιχνίδι"... Ας μην ξεχνούμε ότι ο αντικοινοβουλευτισμός ήταν και ρωσική παράδοση: αρχικά και οι μπολσεβίκοι ήταν αντικοινοβουλευτικοί, με αποτέλεσμα ευρωπαίοι μαρξιστές να τους θεωρήσουν μπακουνικούς!) Πολύ πριν ωστόσο από κάθε Μαχάλσκι ή Τζίλιας, πριν από το αναθεωρητικό ευρωπαϊκό μαρξιστικό κίνημα, ο Μπακούνιν προέβλεψε (αφού βέβαια προέβλεψε την ίδια της εξέγερση των μαζών του 1905) και τη δικατορία μιας νέας ελίτ στη Ρωσία μετά το 1917. Το 1873 έγραψε:

"Οι ηγέτες του Κομμουνιστικού κόμματος, δηλαδή ο κύριος Μαρξ και οι οπαδοί του, θα σπεύσουν τώρα να απελευθερώσουν την ανθρωπότητα με τον τρόπο τους. Θα συγκεντρώσουν τα ηνία της κυβέρνησης στα στιβαρά χέρια μιας μειοψηφίας. Θα εγκαθιδρύσουν μία και μοναδική τράπεζα η οποία θα αναλάβει όλη την εμπορική, βιομηχανική, αγροτική, ακόμη και την επιστημονική παραγωγή

και κατόπιν θα διαιρέσουν τις μάζες σε δύο στρατόπεδα, ένα βιομηχανικό κι ένα αγροτικό, υπό τις εντολές των μηχανικών του κράτους, οι οποίοι θα συγκροτήσουν μια νέα προνομιούχα επιστημονική και πολιτική τάξη".

γ. η κληρονομιά του Μπακούνιν και ο α' τόμος των Έργων

Οι προκαταλήψεις περί των κύριων ιδεολογικών αντιπαραθέσεων στο επαναστατικό κίνημα του 19ου αιώνα δεν είναι άδικες μόνον για τον Μπακούνιν, είναι εξίσου άδικες για τον Μαρξ. Ευτυχώς η κριτική που απαλλάσσει τον Μαρξ από τις λενινιστικές και σταλινικές ευθύνες των μεταγενέστερων θαυμαστών του έχει γίνει και συνεχίζει να γίνεται από πολλούς. Η θεωρία της αξίας και τα προγενέστερα έργα του Μαρξ σώθηκαν ήδη με το αρχειομαρξιστικό κίνημα του μεσοπολέμου, ενώ η ενοποιητική οπτική ολόκληρου του έργου του, η σύνθεση δηλαδή των πολιτικών και των φιλοσοφικών-αναλυτικών του πτυχών, συνεχίζει να ασκεί αμείλικτη κριτική όχι μόνο στους επιστημονιστές αναγνώστες του Μαρξ, αλλά και σε αυταρχικούς στοχαστές με την επιρροή στο ευρωπαϊκό κίνημα ενός Αλτουσέρ. Με τον Μπακούνιν όμως τι συμβαίνει; Ακόμη και ο Μαλατέστα είχε πει πως "στην πολιτική του οικονομία και στην ερμηνεία του της ιστορίας, βρίσκω σήμερα τον Μπακούνιν πολύ μαρξιστή". Συνεχίζει ο Μαλατέστα: "Θεωρώ λοιπόν ότι η φιλοσοφία του συζητά, χωρίς να προσφέρει τη δυνατότητα επίλυσης ή συμβιβασμού, την αντίφαση μεταξύ της μηχανιστικής του σύλληψης του σύμπαντος και της πίστης του στην αποτελεσματικότητα της ελεύθερης βούλησης επί του πεπρωμένου του ανθρώπου και του σύμπαντος."*

Ίσως μοιάζει απλουστευτικό σήμερα το να ανάγουμε την προοπτική της κοινωνικής απελευθέρωσης στη "λογική της θεϊκότητας" και την άρνηση του Θεού ή στον "υπέρτατο νόμο της φύσης" (σελ. 18). *Τι νόημα έχει ένας ορισμός της "καθολικής αλληλεγγύης στη φύση" ως "συνδυασμένη[ς] ενότητα[ς], εσαεί δημιουργούμενη[ς] από την άπειρη ολότητα των ακατάπαυστων μετασχηματισμών όλων των υπαρχόντων πραγμάτων" (όπ.π.); Κάπως έτσι μιλούν σήμερα διάφοροι απατεώνες της μεταφυσικής, από τους αποκρυφιστές μέχρι τους νεοδαρβινιστές. Εκεί βρίσκεται ωστόσο, σε μια διαλεκτική δηλαδή ελεύθερης βούλησης "που είναι καθορισμένη κάθε στιγμή" (σ. 86) και "αιώνιου μετασχηματισμού του σύμπαντος" (σσ. 25-26), η αρχή της κατανόησης της σκέψης του Μπακούνιν. Ο Μπακούνιν, ως άνθρωπος της δράσης και ως πολιτικός στοχαστής, ασχολήθηκε "με τη Φιλοσοφία, τη Θρησκεία και την Ηθική", (όπως ονομάζεται και ο υπότιτλος του πρώτου μέρους των Έργων που σταχυολόγησε ο Μαξίμοφ) για να αναλύσει και να συνθέσει ένα ιδεώδες "ανθρωπινότητας", το οποίο θα ήταν υλιστικό, αλλά όχι με την έννοια του θετικιστικού υλισμού του Μαρξ (σσ. 32-35) και θα ήταν εξεγερσιακό, όχι όμως με την έννοια της άκριτης και ανιστορικής βίαιης πρωτοβουλίας που δεν λαμβάνει υπόψιν της την ιστορική στιγμή και τις κοινωνικές σχέσεις. Αυτήν την αισιόδοξη σύλληψη της σχέσης του Ανθρώπου με τον Κόσμο (όντα και τα δύο πλασμένα με τα εργαλεία της σκέψης του 19ου αιώνα), αλλά κυρίως της σχέσης φύσης και κοινωνίας ("η εξέγερση εναντίον της κοινωνίας είναι αδύνατη, [η κοινωνία είναι]...σαν την ίδια τη Φύση") (σελ. 142) περιγράφει η επιλογή αυτή των κειμένων του Μπακούνιν που έχουμε σήμερα στα χέρια μας και στα ελληνικά. Αν μας ακούγεται ξερή ή αφελής μια τέτοια σύλληψη, αν νομίζουμε ότι στερείται ρομαντισμού ή ότι, από αντιεγελιανό και αντιμαρξικό μένος, απωθεί κάθε συλλογισμό σχετικά με την κοινωνική αλλοτρίωση, σε επίπεδο οικονομικό και πνευματικό, ας εγκύψουμε πιο προσεκτικά σε φράσεις όπως:

[Ισχυρίζονται] πως είμαστε άθεοι. Δεν έχουμε να αντιτείνουμε τίποτε σ' αυτό, διότι είμαστε όντως άθεοι και περηφανευόμαστε γι' αυτό, όσο είναι επιτρεπτή η περηφάνεια σε ταλαίπωρα άτομα που σαν

τα κύματα σηκώνονται για μια στιγμή κι ύστερα χάνονται στον πλατύ συλλογικό ωκεανό της ανθρώπινης κοινωνίας. (σελ. 34)

Η κληρονομιά του Μπακούνιν είναι αντιφατική. Ας συγκρατήσουμε όμως ότι σε όλο το έργο και τη ζωή του διατηρεί συνεχώς μian επίγνωση της αντίφασης μεταξύ στόχων και μέσων. Υπήρξε, όπως ειπώθηκε γι' αυτόν, "ένας Κολόμβος χωρίς Αμερική", αλλά και ο υπέρμαχος της αυτοοργάνωσης, της αυτοδιάθεσης και της άμεσης δράσης και ταυτόχρονα ένας προφήτης-εχθρός του τρομοκρατικού αμοραλισμού και της δικτατορίας του προλεταριάτου. Έδειξε ιδιαίτερη εμπιστοσύνη στην επιστήμη ως αντίβαρο της θρησκείας (αυτό αντικατοπτρίζεται σε πολλά χωρία στον α' τόμο), κατόπιν όμως αμφισβήτησε την αυτοεξυψωτική αλαζονεία της ιδεολογίας της επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου, αλαζονεία πιο επίκαιρη σήμερα απ' όσο στην εποχή του. Ας τελειώσουμε με ένα ερώτημα που απαιτεί ίσως από τον Μπακούνιν πιο πολλά απ' όσα θα μπορούσε να προσφέρει τη συγκεκριμένη στιγμή του περάσμάτος του από την Ιστορία. Πώς συνδυάζονται οι υψηλόφρονες συλλογισμοί-του για τη διαλεκτική αφαίρεσης και ανάλυσης ως μεθόδων κατανόησης του σύμπαντος (σελ. 25), με τις σφαίρες της οικονομίας και της πολιτικής στις οποίες αναφέρεται ο Μαρξ, σφαίρες που διαχωρίζει τη μία από την άλλη το μαγικό ραβδί της λογικής της αξίας, της θεμελίας λίθου του καπιταλισμού; Πώς δηλαδή αντιλαμβανόμαστε, με τις ανθρώπινες ιδιότητες της "σκέψης και της εξέγερσης (...) που δημιουργούν ό,τι αποτελεί την ανθρωπότητα στον άνθρωπο" (σελ. 59), την κυριαρχία του εμπορεύματος, μιας νέας οικονομικής θρησκείας και θρησκευτικής οικονομίας χωρίς "Θεό"; Πώς αναπαράγεται η εμπορευματική κοινωνία; Έχει σημασία να μιλούμε για την κοινωνική αλλοτρίωση - και πώς σχετίζεται με τα προτάγματα της αντιεξουσιαστικής σκέψης και δράσης σήμερα; Είναι υποχρεωτικό να συνεχιστεί αυτή η συζήτηση, εκατόν τριάντα χρόνια μετά.

Λία Γυιόκα (ομιλία στην παρουσίαση του βιβλίου στην κατάληψη Φάμπρικα Υφανέτ)

* Πολλά στοιχεία για τη βιογραφία του Μπακούνιν στο Chronology of Bakunin's Life στο Ευρετήριο του Αρχείου της International Workingmen's Association (www.iwa.org).

* Εκτενή αποτίμηση της Απολογίας προσφέρει ο Eric Voegelin. 'Bakunin's Confession' στο *Journal of Politics*, τόμ. 8, No 1, Φεβρουάριος 1946, σσ. 24-43.

* Paul Avrich. 'The Legacy of Bakunin' στο *Russian Review*, τόμ. 29, No 2, Απρίλιος 1970, σσ. 129-142

* Βλ. Mark Leier. *Bakunin The Creative Passion*, St. Martin's Press 2006, το οποίο ουσιαστικά πραγματεύεται αυτό το ερώτημα αναφορικά και με τις σημερινές συνθήκες.

* Παρατίθεται στο 'Putting the record straight on Mikhail Bakunin', *Libertarian Communist Review*, No. 2, 1976, απ' όπου και πολλές αναφορές στο παρόν κείμενο.

* Οι σελίδες στις παρενθέσεις παραπέμπουν στην ελληνική μτφ. του Ζήση Σαρίκα του έργου που επιμελήθηκε ο Γκ. Π. Μαξίμοφ Μιχαήλ Μπακούνιν, *Φιλοσοφία, Θρησκεία και Ηθική*, εκδόσεις Πανοπτικών, Θεσσαλονίκη, 2006.